

Αρχαιολογία-μνημεία. Η θέση του νομού κοντά στα μεγάλα περάσματα που συνδέουν τη δυτική Ελλάδα με την ανατολική (Γόρτα και Καλαμπάκα) και η ευνοημένη γεωφυσική του μορφολογία –με την εκτεταμένη και εύφορη πεδιάδα και τα πλούσια ποτάμια της– στάθηκαν οι αιτίες για να κατοικηθεί η περιοχή από πολύ νωρίς και να αποτελέσει το πεδίο όπου πραγματοποιήθηκαν συχνά σημαντικές, από ιστορική και εθνολογική άποψη, ειρηνικές συναντήσεις λαών, ευτυχείς αναμειξές πολιτιστικών στοιχείων, αλλά και αιματηρές συγκρούσεις στρατευμάτων.

Τα παλαιότερα λείψανα των οικήσεων της περιοχής ανάγονται στα πρώιμα νεολιθικά χρόνια. Είναι βέβαιο πως στην εύφορη πεδιάδα της άρχισαν να αναπτύσσονται ήδη από την 7η χιλιετία π.Χ. η γεωργία και η κτηνοτροφία, που τότε μόλις είχαν επινοηθεί από τον άνθρωπο. Αυτό είναι φανερό από τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα που έφεραν στο φως οι ανασκαφές των νεολιθικών οικισμών, οι οποίοι ξεπερνούν τους 50. Ο νεολιθικός πολιτισμός του νομού Καρδίτσας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ανήκει στους πιο πρώιμους πολιτισμούς της Ευρώπης. Αξιόλογα είναι τα νεολιθικά ειδώλια της περιοχής, που παριστάνουν γυναίκες, άντρες και ζώα. Αυτά είναι καμωμένα από πηλό και σχετίζονται με κάποια υποτυπώδη οικιακή λατρεία του νεολιθικού γεωργού της περιοχής. Ωστόσο το σημαντικότερο εύρημα είναι μια ξύλινη στέγη νεολιθικού οικισμού, που βρέθηκε στις ανασκαφές του 1970 κοντά στον οικισμό Πρόδρομος. Τα ξύλα της στέγης διατηρούνται θαυμάσια και προσφέρουν ένα ενδιαφέρον και εντυπωσιακό θέαμα, μοναδικό στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ανατολής.

Σύμφωνα με τον Στέφανο Βυζάντιο, οι πρώτοι κάτοικοι της περιοχής ήταν οι Αιολείς, οι οποίοι είχαν ορίσει πρωτεύουσα την Άρνη. Αργότερα, περίπου το 1050 π.Χ., οι Θεσσαλοί κατέβηκαν από την Ήπειρο, απώθησαν τους Αιολείς και μετέφεραν την πρωτεύουσα στο Κιέριο, μια πόλη που άκμασε μέχρι τους ιστορικούς χρόνους· ερείπια της τελευταίας σώζονται κοντά στον οικισμό Πύργος Κερίου.

Στα χρόνια των Αιολέων η περιοχή διέθετε πλούτο και ισχύ· αυτό μαρτυρούν οι έμμεσες φιλολογικές πληροφορίες και τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως τα κυκλώπεια τείχη που σώζονται σε πολλές, ορεινές κυρίως θέσεις (Δράνιστα) και οι θολωτοί τάφοι με τα λαμπρά κτερίσματά τους (Γεωργικό). Εξάλλου ο Όμηρος, στον κατάλογο των πλοίων που έστειλαν οι ελληνικές πόλεις στον Τρωικό πόλεμο, αναφέρει τρεις πόλεις της περιοχής της Καρδίτσας: την Ιθώμη (το σημερινό Φανάρι), το Τπάνιον και το Αστέριον (τον σημερινό Βλοχό). Στην ίδια περιοχή τοποθετούνται και οι αρχές του περίφημου ιερού της Ιτωνίας Αθηνάς, τα ερείπια του οποίου αποκαλύφθηκαν κοντά στη σημερινή Φλία. Τα επιγραφικά ευρήματα του τελευταίου καθώς και τα πολυάριθμα χάλκινα αγαλμάτια της γεωμετρικής περιόδου μαρτυρούν ότι το ιερό είχε πανελλήνια ακτινοβολία.

Στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. η Θεσσαλία χωρίστηκε από τον Αλεύα τον Πυρρό, γενάρχη της μεγάλης λαρισσαϊκής οικογένειας των Αλευαδών, σε τέσσερα τμήματα

(Τετραρχία) και η Καρδίτσα μαζί με τα Φάρσαλα αποτέλεσαν τη Θεσσαλιώπιδα· αυτό δείχνει πως η περιοχή αυτή υπήρξε η πρώτη εστία των Θεσσαλών μετά την εισβολή τους.

Για τα χρόνια που ακολούθησαν οι μαρτυρίες για την περιοχή είναι έμμεσες και πάντα σχετικές με τη γενική ιστορική μοίρα της Θεσσαλίας. Τα λείψανα ωστόσο των τειχών, των ναών και των άλλων οικοδομημάτων, οι θησαυροί των νομισμάτων, που ενίοτε βρίσκονται τυχαία στις αρόσεις των χωραφιών, τα απέραντα νεκροταφεία και τα σπασμένα αγγεία όλων των αρχαίων εποχών –που βρίσκονται σε αναρίθμητες θέσεις της περιοχής– παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και τον χαρακτήρα του πολιτισμού που ανέδειξαν στους προχριστιανικούς χρόνους οι κάτοικοι της Θεσσαλιώπιδας. Έτσι, υπάρχουν στοιχεία για την Ιθώμη την κλωμακόεσσα, της οποίας τα ερείπια των τειχών σώζονται στο σημερινό Φανάρι. Πιο ανατολικά, επιγραφικά ευρήματα, λείψανα τειχών και κιβωτιόσχημοι τάφοι επισήμαναν στον οικισμό Παλαιόκαστρο τη θέση της αρχαίας Μητρόπολης, όπου λατρευόταν η Αφροδίτη. Από τη Μητρόπολη πέρασε και ο Καίσαρας, πηγαινόντας στα Φάρσαλα για τη γνωστή ιστορική μάχη.

Άλλες σημαντικές πόλεις της αρχαίας Θεσσαλιώπιδας ήταν η Μυρίνη, ίχνη της οποίας αποκαλύπτονται από καιρού εις καιρόν. Τείχη και λείψανα του αρχαίου Λιμναίου βρίσκονται κοντά στην τοποθεσία Κορτίκα, όπου πολλοί ερευνητές τοποθετούν το ομηρικό Τπάνιον. Ανατολικότερα, στο στρογγυλοβούνι του Βλοχού, απλώνονται σημαντικά λείψανα από κυκλώπεια τείχη, τα οποία αξιοποιούνταν –όπως φαίνεται από τις μετασκευές– έως τα βυζαντινά χρόνια. Στη θέση αυτή τοποθετείται η ομηρική πόλη Αστέριον. Τέλος, σπουδαία είναι τα ερείπια που βρίσκονται κοντά στον οικισμό Πέτρινο, τα οποία (σύμφωνα με τον Στράβωνα) ανήκουν στο ιερό του Φύλλιου Απόλλωνα.

Είναι βέβαιο επίσης πως η αρχαία Θεσσαλιώπιδα, είτε ως εστία μόνιμων κατοικήσεων είτε ως χώρος μεταβατικών εγκαταστάσεων, έπαιξε σημαντικό ρόλο στις γενικότερες αλλαγές της ελληνικής ιστορίας.

Στη βυζαντινή εποχή η περιοχή υπέστη πολλές δοκιμασίες: δέχτηκε αλληπάλληλες επιδρομές (Σλάβοι, Βλάχοι, Αλβανοί) και έως την υποταγή της στους Τούρκους (1420) συχνά αποτέλεσε πεδίο αγώνων ανάμεσα στους ντόπιους άρχοντες και στους ηγεμόνες-κληρονόμους της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία του απελευθερωτικού Αγώνα των Ελλήνων, γιατί οι ορεινοί της όγκοι αποτέλεσαν εστίες κλεφτών και αρματολών.

Από τα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά χρόνια δεν υπάρχουν, τουλάχιστον έως σήμερα, πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα, ενώ αντίθετα έχουν διατηρηθεί πλήθος μοναστήρια και εκκλησίες από τη μεταβυζαντινή εποχή. Στη Φιλία ανασκάφηκαν και αποκαλύφθηκαν τα τελευταία χρόνια τα ερείπια μιας τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η οποία διατηρεί και περιορισμένα ψηφιδωτά. Από τα κάστρα, σημαντικότερο είναι εκείνο που βρίσκεται στο Φανάρι (έδρα επισκόπου στη βυζαντινή εποχή). Μικρές

εκκλησίες της τουρκοκρατίας με λαϊκές τοιχογραφίες, φορητές εικόνες και ξυλόγλυπτα τέμπλα συναντώνται σε πολλούς οικισμούς, στον κάμπο και στα ορεινά (Κέδρος, Ρεντίνα, Μεσενικόλα, Ελληνόκαστρο, Δρακότρυπα, Μουζάκι κ.ά.). Σημαντικότερα όμως είναι τα μοναστηριακά συγκροτήματα Ρεντίνας, Κορώνης, Πέτρας, Σπηλιάς, Αγίας Τριάδος στη Δρακότρυπα, του Αγίου Γεωργίου, του Καραϊσκάκη κ.ά. Τα καθολικά αυτών των μονών είναι ναοί σταυροειδείς εγγεγραμμένοι με τρούλο και στα πλάγια φέρουν ημικυκλικές κόγχες (χορούς)· ανήκουν δηλαδή στον αγιορείτικο τύπο, γεγονός που επιβεβαιώνει την ισχυρή ακπνοβολία του Αγίου Όρους κατά την τουρκοκρατία. Η μονή Ρεντίνας, πλούσιο μοναστηριακό συγκρότημα, είναι διακοσμημένη με τοιχογραφίες του 17ου και του 18ου αι. και διαφυλάσσει πολλές φορητές εικόνες και άλλα κειμήλια. Στη μονή Κορώνης, εκτός από τις τοιχογραφίες (1578), το ξυλόγλυπτο τέμπλο και τις φορητές εικόνες, διατηρούνται πολύτιμα χειρόγραφα. Η μονή Πέτρας, η μονή Αγίας Τριάδας στη Δρακότρυπα και η μονή Σπηλιάς διατηρούν τοιχογραφίες του 17ου και του 18ου αι., φορητές εικόνες, ξυλόγλυπτα και άλλα κειμήλια, ενώ η μονή Αγίου Γεωργίου κοντά στο Μουζάκι είναι συνδεδεμένη με τη γέννηση του Γεωργίου Καραϊσκάκη.